

Utrymmet medger inte att även gå in på det tredje analyskapitlet, där Hagar Olssons romaner *På Kanaanexpressen* (1929) och *Chitambo* (1933) står i fokus. Här ska endast konstateras att analyserna av dessa fogar sig till mönstret i avhandlingen som helhet. Den karaktäriseras av mycket väl genomförda textanalyser där teorin genomgående görs relevant och där kontextualiseringarna ger de studerade texterna djup och komplexitet. Inte minst den breda kontextkunskapen imponerar och är också synlig i vissa fotnoter som utvecklas till ett slags miniessäer. Forskningen om feministisk fredstematik i svenskspråkig litteratur i början av 1900-talet har fått ett viktigt bidrag genom Maria Mårssells avhandling.

Peter Forsgren

Maria Jönsson, Peter Henning, Anders E. Johansson & Jenny Jarlsdotter Wikström, *Omsorg och ironi. Fyra essäer om litteraturundervisning på högskolan*, Göteborg: Makadam, 2024. 183 s.

<https://doi.org/10.54797/tfl.v55i1.55949>

Det finns en seglivad föreställning att litteraturredaktik och frågor som rör undervisning inte tillhör litteraturvetenskapens viktiga områden. Ibland kan man få uppfattningen att undervisningsperspektivet nästan ses som en distraktion, ett nödvändigt ont som gör att forskaren tvingas lämna sitt elfenbenstorn och kliva ner bland studenterna. Eller rentav som ett slags hot mot själva ämnet som upplevs bli förminskat av didaktiska perspektiv. Följaktligen har få litteraturvetare ägnat sig åt att skriva om den litteraturundervisning som äger rum i den högre utbildningen. Samtidigt är själva kärnan i litteraturvetenskapen – *seminariet* – ett undervisningstillfälle, och dessutom ett väldigt speciellt sådant. Den som reflekterar vidare över denna kärnverksamhet kan inte undgå att se de komplexa processer av samspel och interaktion som pågår mellan lärare, studenter och texter. Att teoretisera och problematisera den typen av processer, från både lärarens och studenternas perspektiv, är vad litteraturredaktik handlar om.

Inom det litteraturdidaktiska området inryms givetvis dimensioner av makt, kontroll, otrygghet, frihet och ovisshet, för att nämna några av de ämnen som berörs i essäsamlingen *Omsorg och ironi. Fyra essäer om litteraturundervisning på högskolan*. Redan i inledningen formulerar bokens författare Maria Jönsson, Peter Henning, Anders E. Johansson och Jenny Jarlsdotter Wikström ett förhållningssätt som sammanfattar deras ansats. Detta förhållningssätt introducerar inte enbart komplexiteten i de didaktiska processerna på ett inspirerande sätt utan synliggör, bejakar, och ser stora pedagogiska möjligheter i den resa ut i det ovissa och okända som varje litteratursamtal på ett eller annat vis innebär för både lärare och studenter. Den litteraturvetenskapliga seminariemiljön beskrivs som fylld av motsägelsefullhet och olösbara konflikter. I denna miljö kan enligt författarna med fördel de problem som texterna synliggör användas som "fördjupad självkännet och samhällsanalys" i en "aporetisk litteraturundervisning" (s. 8). Efter denna programförklaring följer fyra ganska olika essäer där författarna från skilda startpunkter gräver sig ner i litteraturlärorens praktik och/eller förutsättningarna för den, men som också visar sig ha tydliga beröringspunkter. Några av spadarna som används är den didaktiska triangeln (en teorimodell över samspelet mellan de tre faktorerna *läraren-eleven-stoffet*), den personliga erfarenheten, utbildningspolitiska- och utbildningshistoriska perspektiv samt en bredare bildningsingång.

Jenny Jarlsdotter Wikström är först ut, och diskuterar i sitt bidrag "En ny känslighet. Risk och trygghet i det litteraturvetenskapliga och feministiska klassrummet" lärorens balansgång i situationer som uppstår när studenter med enfass hävdar att de mår dåligt av att läsa texter som tillhör litteraturhistoriens kanon. Jarlsdotter Wikström inleder med en situation där hon i sin lärarroll hålls till svars för åsikter som uttrycks i *Röda rummet*. Och trots att hon, ställd mot väggen, hanterar det på ett vant sätt som många lärare säkert kan känna igen sig i (*Strindberg skrev också... Om vi tittar på Utopier i verkligheten... Det finns exempel från novellerna...*) känner hon sig tvungen att be studenten om ursäkt efteråt. Studenten ler lite stelt och ger sig av. Kvar är lärorens intryck av att ha "överträtt en gräns". Även om dilemmat i sig inte är nytt, eller studentens reaktion självklart problematisk, menar författaren att det i lärarrollen finns anledning

att se på frågan utifrån begreppen *risk* och *trygghet*. Hur kan ett tryggt seminarierum skapas där även de mest skavande texterna kan diskuteras på ett sätt som inte blir obekvämt för studenter och lärare? Hur kan risken bli en del av det utvecklande? Wikström Jarlsdotter konstaterar med Gert Biesta att lärare behöver våga ta risken att utmana studenterna för att dessa ska utvecklas till självständiga subjekt: "Undervisningssituationen är följaktligen paradoxal: den ska vara riskfri och riskfylld. Den ska vara trygg och otrygg" (s. 27). I tänkvärda resonemang knyts essän ihop just med denna motsättning som didaktisk ledstjärna. Studenterna behöver sätta sin läsning på spel, riskera, känna, bli förbannade och ges möjlighet att kritisera hela "det bildningsväsende som läraren representerar" (s. 41). Att i lärarrollen lyfta fram det ovissa, mångbottnade och mångfacetterade i litteraturen, och att den nya känslighet som vi ser i vår nutid bland ungdomar också fanns hos Strindberg själv, ser författaren efter denna fördjupning som en mer framkomlig väg än den hon använt i exemplet ovan. Jag kan möjligen sakna ett tydligare litteraturredaktiskt betonade av skönlitteraturens fiktionella och estetiska förutsättningar som en del av denna väg.

I den andra essän, "Mångtydig pedagogik? Historiska perspektiv på ironin och dess plats i undervisningen" inleder Peter Henning med att lyfta fram att de litterära texter som återfinns på litteraturvetenskapliga läslistor är komplexa, mångbottnade och bjuder in till olika tolkningar, och att det finns en samsyn inom såväl det litteraturredaktiska som det litteraturvetenskapliga fältet att denna mångtydighet har ett stort pedagogiskt värde. Efter att ha påmint om att detta i ett historiskt perspektiv är ett förhållandevis nytt synsätt gör författaren en lång exposé över ironins idéhistoria, och sätter denna i relation till litteraturundervisningens bejakande av det mångbottnade: "Går det ens att tänka sig mång- eller tvetydighet som en pedagogisk dygd? Hur skulle den i så fall se ut? Inom undervisningen värderar man i regel rak och klar kommunikation" (s. 51). I förhållande till ovan nämnda bejakande, så kan den vändningen möjligen upplevas som lite krystad. Å andra sidan visar sig ironins olika skepnader genom tidsepokerna vara en spännande väg in i den här problematiken, och utbildningshistoriskt intressanta faser framträder.

Den sokratiske ironi som präglade hans sätt att undervisa utgör

den röda tråden i essän. Denna tar läsaren via de romerska retorikernas tillämpning vidare in i 17- och 1800-talens filosofiska miljöer, i vilka humorns och ironins didaktiska potential i olika mån hölls fram. Det gjordes emellertid också problematiska aspekter av ironi i undervisningen under perioden, såsom maktmissbruk, exkludering och skratt på andras bekostnad, och Henning menar att detta förpassat ironin ut ur de breda pedagogiska sammanhangen alltsedan dess. I den senare delen av essän ges både Nietzscheanska, med filosofen själv i rollen som Sokratesinfluerad radikalpedagog, och Freudianska perspektiv på själva lärarrollens ironiska dubbelhet. Henning för sen i någon mån tillbaka texten till undervisningspraktiken i en avslutande reflektion. Där möter Barthes syn på undervisning som levnadskonst, med uppochnervända hierarkier och flytande rustillstånd, Biestas aktivt störande lärare som skakar om och väcker eleverna. Henning går mer på Barthes linje, och konstaterar att den viktigaste didaktiska aspekten av all undervisning är lärarens egen hållning till sitt uppdrag. Att föra över på förhand fastslagen kunskap – den tanken kan man bara förhålla sig ironiskt till i ett litteraturklassrum. Bidraget ger intressanta perspektiv på frågan om vad som händer i en undervisningssituation där ”stoffet” inte utgörs av fakta. En mer explicit återkoppling till det problem som är essäns utgångspunkt hade dock gjort poängerna tydligare.

I Maria Jönssons essä ”Jag hör att du säger. Litteraturundervisning, seminariekultur och handledning som reparativt arbete” återkommer Biestas tankegods. Jönsson fördjupar på ett övertygande sätt den diskussion som fördes av Jarlsdotter Wikström: För att det störande ska bli utvecklande krävs att en stark tillit finns hos den enskilda studenten, för läraren och för den gemensamt skapade undervisningsmiljön. Denna tillit behöver byggas upp av ansvarig lärare/handledare/seminarieledare, ett ansvar som också innefattar att inkludera och medvetandegöra seminariedeltagarna i denna process.

Balansakten mellan bekräftelse och utmaning, tillit och kritik är huvudsaken i essän, i vilken många andra perspektiv ges långt större utrymme än Biestas. Eve Kosofsky Sedgwick, Donald Winnicott, Peggy McIntosh, Hartmut Rosa – och inte minst Tove Jansson fungerar som dialogpartners för Jönsson när hon skriver sig fram i den litteraturdidaktiska terrängen. Vanligen avses med ”störande” i litteraturdidaktiska sammanhang att läsa och samtala om svåra

och provocerande texter. I Jönssons essä handlar detta i stället om de nödvändiga kritiska perspektiven, som lärare behöver tillföra, som kan störa även en bekräftad och ”hållen” student. Den tillit som byggts upp fungerar då som motvikt och självförtroende när studenten i stunder av kritik behöver hitta självständigt formulerade vägar framåt, menar Jönsson. Med en initierad, emellanåt mjukt humoristisk och omsorgsfull ödmjukhet inför litteraturlärarens svåra uppdrag vägs bland annat utvecklingspsykologiska, pedagogiska och sociologiska forskningsperspektiv, den egna seminarierums- och handledarerfarenheten samt Janssons författarskap in i resonemangen. Den breda, men samtidigt fokuserade ansatsen synliggör hur den miljö som läraren har huvudansvaret för, seminarierummet, och hur studenten upplever sin plats i den blir helt avgörande för om en tanke ska kunna växa eller inte. Att skapa en landningsbana för studenten är en metafor som återkommer, och den är bra. Den självständigt våghalsiga tankemässiga flygturen behöver ha en trygg plats att ta mark. Genom att insiktsfullt och relevant reflektera över frågan om varför det ena seminariet lyfter och det andra inte, konkretiserar författaren hur centralt det här didaktiska sättet att tänka är för alla litteraturvetare som leder eller deltar i seminarier. Det vill säga för alla litteraturvetare. Just därför är detta samlingens starkaste bidrag.

Den avslutande essän heter kort och gott ”Till saken” och är skriven av Anders E. Johansson. I den belyser författaren mötet med 2020-talets studenter, präglade av en skolgång där allt redan är bestämt på förhand och där det mesta går ut på att inte göra fel. Detta är ett mycket viktigt perspektiv på hela det litteraturdidaktiska och litteraturvetenskapliga ämnesområdet. Vad ska vi med den ovissa konsten, den mångbottnade fiktionen och den symboliskt laddade estetiken till i en värld där allt ska mätas och vägas mot redan fastställda mål? Frågan kan vara nog så svår att svara på efter en genomgången gymnasieutbildning i betygsmatrisernas diktatur. Men också, menar Johansson, med hjälp av den forskning som bedrivs vid de akademiska institutionerna vilka enligt honom i allt större utsträckning är inriktade på att bekräfta sådant vi redan vet. Johansson berättar hur han försöker väcka liv i sina studenters nyfikenhet och ”få dem att upptäcka att kunskap kan vara intressant, om man vågar vara intresserad av det man undersöker i stället för av regler, mål och kriterier” (s. 113). Som ett exempel på det genuint intresserade för-

hållningssättet fungerar Linnés anteckningar från sina svenska resor, nyfiken på allt och utan förbestämda mål. Motsatsen illustreras redan i inledningen genom ett längre citat av fysikern Ulf Danielsson där denne konstaterar att nytänkande och banbrytande tankesätt inte alls premieras av forskningsfinansiärer, något som håller på att förvandla vetenskapen till ett socialt spel utan innehåll. Möjligen tar alla de exempel och argumentationsvänder som i tur och ordning avhandlar och förklarar hur vi har hamnat där vi hamnat utifrån filosofiska, utbildningshistoriska och utbildningspolitiska skäl läsaren lite väl långt ifrån litteraturundervisningens praktik och studenternas rädsla att göra fel som inleder texten. Men essän landar ändå på fötterna med Humboldt-universitetets flagga hissad som ett ideal, och med ett sarkastiskt tonfall som konstaterar att allt hopp är ute. Den ironi som återkommer på olika sätt genom boken, även i Jönssons bidrag, spelar här på flera nivåer och visar den starka kraften i att väcka liv i ett motstånd genom konst, litteratur och ironi. Den ironiska tonen blir också verkkningsfull tidigare i essän där Johansson konstaterar, apropå de lärarstudenter som är utgångspunkten för hans text: ”De uppsatsskrivande studenterna som ska bli lärare och är rädda för att göra fel har alltså tolkat sin situation helt rätt. De ska bli byråkrater vars enda uppgift inte är att vara intresserade av något utan enbart följa reglerna, pricka av kriterierna, uppnå de bestämda målen, inte göra fel” (s. 139). Detta säger något viktigt om både skola och högre utbildning – och inte minst om litteraturlärares roll och ansvar.

Sammanfattningsvis är det här en mycket välkommen bok som genom sina olika infallsvinklar väcker frågor om litteraturundervisning på ett sätt som inte är ytligt eller mynnar ut i någon snabbverkande metodlista. Ett grundligt och aktivt reflekterande är den litteraturdidaktiska vägen framåt, och de fyra essäerna bjuder verkligen in till vidare samtal. Jag ser samlingen som särskilt angelägen för alla litteraturvetare som vanligen inte befattar sig med didaktiska frågor eller forskningsperspektiv, men som ser sina föreläsningar som viktiga, sina seminarier som viktiga, sina studenters utvecklande av nya tankar som viktiga, skrivandet av nydanande uppsatser och avhandlingar som viktiga. Ett medvetet litteraturdidaktiskt förhållningssätt är centralt för allt detta.

Olle Nordberg